

УДК 344.13

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.33>

Рєва А.О.

*аспірантка Міжнародного університету
бізнесу і права
<https://orcid.org/0000-0001-8445-7590>*

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ОСОБИСТОСТІ ДЕЗЕРТИРА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особисті якості особи що вчиняє кримінальне правопорушення завжди являлись однією із основних проблем кримінологічної науки.

Визначення особистості дезертира, являється складною проблемою, яка вимагає розуміння самого механізму вчинення даного кримінального правопорушення, аналізу усієї сукупності особистісних властивостей індивіда, особливостей його поведінки та ставлення як до закону так і до покарання в цілому.

Враховуючи високу суспільну небезпечність вчинення дезертирства, особливо в умовах воєнного стану, визначення морально-психологічних ознак особистості дезертира в умовах воєнного стану в Україні являється основним завданням даного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. За період незалежної України деяким проблемам дезертирства в контексті вивчення військової злочинності присвятили свої праці: О. М. Артеменко, В. В. Бабаніна, В. М. Білоконеv, І. Г. Богатирьов, П. П. Богуцький, В. П. Бодаєвський, І. В. Боднар, В. В. Бондарєв, В. О. Бугаєв, М. Б. Голоvко, В. К. Грищук, В. С. Давиденко, Н. А. Дмитренко, С. Ф. Денисов, Ю. П. Дзюба, С. І. Дячук, М. М. Івлєв, Д. В. Казначєєва, М. І. Кар-

пенко, В. І. Касинюк, Т. Ю. Касько, В. А. Клименко, Є. С. Ковалєвська, І. М. Коротатнік, Я. С. Кулькіна, Д. Ю. Купар, Ю. Б. Курилюк, В. В. Кухар, Б. Д. Леонов, І. І. Митрофанов, А. Р. Мухамеджанова, В. О. Навроцький, Т. Б. Ніколаєнко, А. Овчаренко, А. М. Ониськів, М. І. Панов, О. Р. Полегенька, В. П. Попович, Є. Б. Пузирєвський, О. М. Сарнавський, М. М. Сенько, О. В. Столярський, В. М. Стратонов, Є. Л. Стрельцов, О. С. Ткачук, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, І. О. Харь, Г. І. Чангулі, В. В. Шаблістий, В. А. Шершенєвкова, О. О. Шкута та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у проведенні системного аналізу морально-психологічних ознак індивіда, що вчиняє дезертирство в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На відміну від соціально-демографічних ознак особистості дезертира, морально-психологічні ознаки надають можливість виявити внутрішню його сутність, визначити основні психологічні властивості та встановити причини кримінально-протиправної мотивації спрямованої на вчинення дезертирства. Морально-психологічні ознаки розкривають ставлення особи до виконання військового обов'язку та військової служби, правопорядку, інших соціальних цінностей та інституцій характерних для військового суспільства.

Морально-психологічні ознаки особистості дезертира дозволяють визначити типові, притаманні саме їй напрями корекції особи-

стості та зміст необхідних заходів профілактики її протиправної поведінки.

Надання характеристики морально-психологічних ознак особистості дезертира нам вважається неможливим без аналізу її кримінологічно-значущих особливостей, важливим елементом яких є виявлення внутрішніх, суб'єктивних причин, що спонукали військовослужбовця до вчинення досліджуваного злочину, основою яких виступає мотиваційна сфера поведінки особи, що його вчиняє.

Основою внутрішньої складової мотивації являються психофізіологічні особливості особистості дезертира.

Психофізіологічні особливості особистості злочинця завжди виступали внутрішнім мотиватором, який не визначаючи змісту кримінально-протиправної поведінки, впливає на його динамічну сторону, прискорюючи або уповільнюючи реалізацію інших детермінант, а у результаті більш широкого підходу – сприяють або ускладнюють як соціалізацію такої особи так і її подальше становище в соціумі.

За слушним зауваженням В. О. Шамрая, армія як складова суспільства не може бути відокремлена від впливу уже сформованих антисоціальних процесів розвитку та поширення злочинності. «Не бачить проблем військових лише той, хто не хоче їх бачити» [1, с. 82–83]. Типовою залишається нестійкість інтересів осіб молодого віку, що виражається в короткочасному залученні молоді до різних форм дозвільної діяльності, натомість зростаючу поширеність отримує вживанням алкоголю, групові порушення громадського порядку, вживання наркотичних засобів і психотропних речовин.

Як показало наше дослідження певні життєві умови виявляють ті чи інші психологічні особливості поведінки особи, яка вчиняє дезертирство, що за звичайних умов, а у нашому випадку до проходження військової служби, були не реалізовані, і отримали свій прояв лише тоді, коли поведінка такої особи набула рис девіантності.

В умовах проходження військової служби виділяють такі типи девіантної поведінки:

вживання алкоголю та наркотиків; порушення статутних норм і правопорядку; суїцидальна поведінка; відхилення в сексуальній поведінці.

Так, вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 14 грудня 2022 року (Справа № 183/5351/22) «при призначенні покарання обвинуваченому у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 408 КК України суд враховує, що вину він визнав повністю, перебуває на обліку у нарколога та психіатра (а.п. 38, 39, 40), за місцем мешкання характеризується позитивно (а. п. 62), а за місцем служби задовільно (а. п. 60).

Разом з тим, скоєний ним злочин відноситься до категорії особливо тяжких, він є особою, що раніше судима...».

На тенденцію стрімкого зростання вчинення дезертирства в Україні впливають такі ганебні звички, погляди і поняття, як культ неповаги до іншої людини, небажання виконувати будь-які обов'язки військової служби, допомагати товаришам по службі, ігнорування вимог статутів і військової дисципліни, агресивна поведінка в конфліктній ситуації тощо.

Військове середовище щороку поповнюється особами з неврівноваженою психікою, а іноді з відверто антигромадськими поглядами. [3, с. 48–49].

За слушним твердженням В. Д. Суценка та В. В. Лиховея, на стан злочинності впливає загальна криміногенна ситуація в державі, суттєві прорахунки в реалізації молодіжної політики тощо. Позначились повальна комерціалізація закладів фізичної культури та спорту, закриття спортивних секцій у закладах освіти. Проблемами молоді майже не опікуються органи місцевої влади та інші державні органи, що певною мірою зумовлює зростання злочинності серед неповнолітніх. Ще до призову на військову службу значна кількість молоді фактично втягується до протиправної, а то й до відвертої злочинної діяльності. Після призову на службу колишні

правопорушники нерідко продовжують підтримувати зв'язки зі злочинними групами, учасниками яких вони були [2].

Окремою особливістю особи молодого віку, яка вчиняє дезертирство в Україні, є її перебування до проходження військової служби в різних неформальних об'єднаннях з антигромадською спрямованістю.

Відповідно до проведеного нами опитування військовослужбовців віком 18–28 років, у таких неформальних угрупованнях, для яких є характерною наявність специфічних негативних способів самоствердження (невиконання основних загальноприйнятих у суспільстві норм і правил поведінки, основних соціальних обов'язків, аморальність дій та вчинків пов'язане з подальшим скоєнням правопорушень, як адміністративної, так і кримінальної спрямованості), вони отримували можливість: вирішення особистих проблем та негараздів; проявити себе; порозуміння та підтримки з боку оточуючих; реального життєвого досвіду; визначення світогляду; визначення та формування життєвих принципів.

За загальним твердженням більшості вітчизняних кримінологів, що знайшло своє підтвердження за результатами нашого дослідження, анонімність дій особи молодого віку у різного роду неформальних об'єднаннях з антигромадською спрямованістю, в морально-психологічному її відношенні до вчиненого правопорушення, не містить у собі особистої вини. Так, за словами опитаних нами респондентів віком 18–25 років майже всі з них не відчують особистої вини та будь-якої моральної відповідальності за вчинене дезертирство. Для близько 80% опитаних нами респондентів призов на військову службу став основною перешкодою для продовження зв'язків з неформальним угрупованням, з яким вони їх не втратили б за жодних обставин.

З урахуванням специфіки формування особистості, дефекти правової свідомості, особистості дезертира, являються набагато

ширшими ніж у законослухняних військовослужбовців, у зв'язку з чим майже всі з числа опитаних нами респондентів, які вчинили дезертирство, вважають виправданим порушення норм кримінального закону, з урахуванням об'єктивних обставин, що склались у їхньому житті.

Будь-яка діяльність людини викликається і обумовлюється мотивами, що тісно взаємодіють між собою та взаємно впливають один на одного, визначаючи остаточну поведінку такої особи.

Для виявлення кримінологічно значущих особливостей морально-психологічної характеристики особистості дезертира в Україні, необхідним являється аналіз мотиваційної складової поведінки, спрямованої на самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу.

Слід враховувати, що у процесі проходження військової служби мотиви військовослужбовців, під впливом різних факторів та певних умов (вплив командування, взаємовідносини з іншими військовослужбовцями, особисті дії та вчинки) змінюються. Дослідження мотивів дезертирства дозволило нам виділити кілька їх груп.

З 24.02.2022 року основну групу склали мотиви викликані в процесі бойової обстановки або воєнного стану (боягузтво чи отримана психологічна травма після участі у бойових діях).

Загальну групу складають мотиви кримінального характеру, що є результатом кримінально-протиправної поведінки та психологічних установок особистості, яка викликає активний пошук ситуацій спрямованих на вчинення дезертирства (вживання алкоголю чи наркотиків, що призводить до вчинення правопорушень; спроба уникнути покарання в результаті вчинення іншого кримінального правопорушення).

Характерною особливістю дезертирства є його вчинення у перші місяці проходження служби, що пов'язано з психофізіологічною перебудовою всього способу життя та діяльності військовослужбовця.

До інших факторів, морально-психологічного характеру слід віднести: специфічні умови служби, статутний розпорядок дня, вимоги військової дисципліни, значні фізичні та психічні навантаження, освоєння нового кола обов'язків, необхідність отримання спеціальних військових знань та навичок, зміна характеру та режиму харчування, побутові незручності тощо.

Процес адаптації до військової служби здійснює значне навантаження на організм людини, у зв'язку з чим лише невелика частина військовослужбовців досить швидко та легко звикає до військового способу життя.

У осіб, які вчинили дезертирство, за словами майже всіх опитаних нами респондентів, процес адаптації протікав повільно і дуже складно, а у деяких не завершився взагалі, що пояснюється й тим, що за морально-психологічними особливостями сприйняття дійсності та властивим типом темпераменту особистості дезертира у своїй переважній більшості випадків являються меланхоліками, для яких є характерним найменша підготовленість до проходження військової служби, короткочасність або майже відсутність рішучості та сміливості у подоланні певних психологічних перешкод. Військовослужбовці цієї категорії зазвичай спокійні і неспішні люди, основним мотивом кримінально-протиправної поведінки яких стала байдужість зі сторони сержантського і старшинського складу до їхніх проблем.

Окрему категорію чинників, що впливають на схильність військовослужбовців до

вчинення дезертирства складають невротичні прояви (почуття дратівливості та розчарування у житті, байдужості до всього навколишнього, страхітливості, порушення пам'яті при хвилюванні, поганий сон та сновидіння, періоди підйомів і спадів самопочуття, нетерплячість тощо), які, як правило, не були виявлені у них до проходження військової служби.

За даними медичних і кримінологічних досліджень, у своїй більшості психічні аномалії не визначають схильність особи до протиправної поведінки, і лише є основою для морально-психологічної деформації особистості, але прискорюючи процес деградації особи позначаються на формуванні у неї специфічної злочинної мотивації. Проте на індивідуальному рівні імпульсивність та конфліктність поведінки особи, пов'язані із певними захворюваннями, можуть мати і вирішальне значення при вчиненні дезертирства, а особливо в результаті екстремальних ситуацій (бойові дії, поранення, стрес отриманий в результаті контузій тощо).

На підставі викладеного можемо зробити висновок, що морально-психологічні ознаки являються основою внутрішньої складової мотивації яку складають психофізіологічні особливості особи що вчиняє дезертирство та ситуативні мотиви, переважну більшість яких складають: небажання проходити військову службу; боягузтво та легкодухність; нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу; недоліки у виховній роботі; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців; певні життєві, особисті або сімейні обставини.

Анотація

Визначення особистості дезертира є складною проблемою, яка вимагає розуміння самого механізму вчинення цього кримінального правопорушення, аналізу всієї сукупності особистісних властивостей індивіда, особливостей його поведінки та ставлення як до закону, так і до покарання в цілому.

Враховуючи високу суспільну небезпечність вчинення дезертирства, особливо в умовах воєнного стану, визначення морально-психологічних ознак особистості дезертира в умовах воєнного стану в Україні є основним завданням цього наукового дослідження.

Морально-психологічні ознаки особистості дезертира дозволяють визначити типові, притаманні саме їй напрями корекції особистості та зміст необхідних заходів профілактики її протиправної поведінки.

Психофізіологічні особливості особистості злочинця завжди виступали внутрішнім мотиватором, який, не визначаючи змісту кримінально-протиправної поведінки, впливає на його динамічну сторону, прискорюючи або уповільнюючи реалізацію інших детермінант, а у результаті більш широкого підходу – сприяють або ускладнюють як соціалізацію такої особи, так і її подальше становище в соціумі.

Як показало наше дослідження, певні життєві умови виявляють ті чи інші психологічні особливості поведінки особи, яка вчиняє дезертирство, що за звичайних умов, а у нашому випадку до проходження військової служби, були не реалізовані й отримали свій прояв лише тоді, коли поведінка такої особи набула рис девіантності.

Морально-психологічні ознаки є основою внутрішньої складової мотивації, яку складають психофізіологічні особливості особи, що вчиняє дезертирство, та ситуативні мотиви, переважну більшість яких складають: небажання проходити військову службу; боягузтво та легкодухість; нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу; недоліки у виховній роботі; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців; певні життєві, особисті або сімейні обставини.

Ключові слова: дезертирство, Збройні сили України, особистість дезертира, морально-психологічні ознаки особистості дезертира.

Rieva A. O. Moral and psychological features of the deserter personality under marital law in Ukraine

Determining the personality of a deserter is a complex problem which requires an understanding of the very mechanism of committing this criminal offense, analysis of the entirety of the individual's personal characteristics, peculiarities of his/her behavior and attitude to both the law and punishment in general.

Given the high social danger of desertion, especially under martial law, the main task of this scientific study is to determine the moral and psychological characteristics of a deserter's personality under martial law in Ukraine.

The moral and psychological characteristics of a deserter's personality allow determining the typical, inherent directions of personality correction and the content of the necessary measures to prevent his/her illegal behavior.

The psychophysiological characteristics of the offender's personality have always been an internal motivator which, without determining the content of criminal behavior, affects its dynamic side, accelerating or slowing down the implementation of other determinants, and as a result of a broader approach, facilitates or complicates both the socialization of such a person and his/her further position in society.

As our research has shown, certain life conditions reveal certain psychological features of the behavior of a person who commits desertion, which under normal circumstances, and in our case before military service, were not realized and became apparent only when the behavior of such a person acquired the features of deviance.

Moral and psychological characteristics are the basis of the internal component of motivation, which is made up of psychophysiological characteristics of the person committing desertion and situational motives, the vast majority of which are unwillingness to perform military service; cowardice and cowardice; non-statutory relations in the team of military personnel; indifference to the problems of military personnel by commanders, officers and non-commissioned officers; shortcomings in educational work; unsatisfactory material and living conditions of military service; lack of leisure and recreation of military personnel; certain life, personal or family circumstances.

Key words: desertion, the Armed Forces of Ukraine, the personality of a deserter, moral and psychological characteristics of a deserter.

Список використаних джерел:

1. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : монографія. Київ : КВІЦ, 1998. 225 с.
2. Сущенко В. Д., Лиховой В. В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 7–9.
3. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Гельветика, 2022. 186 с.